

ביקורת ספר: האסלאם הפוליטי בתורכיה והמלחמה על המדינה

אפרת אביב

פתהוללה גולן ותנועתו: החידה הבלתי פתורה

מאגנס 2023, 365 עמ'

ניסיון ההפיכה הדרמטי של קיץ 2016 היה שיאו של מאבק כוחות פנימי בין שני בעלי ברית לשעבר – רג'פ טאיפ ארדואן (Recep Tayyip Erdoğan) ופתהוללה גולן (Fethullah Gülen). המאבק התנהל מזה שנים בערוצים גלויים וסמויים ובכיפופי ידיים בשלל אמצעים פוליטיים, כלכליים, תקשורתיים, אידיאולוגיים ומוסדיים. לפני ניסיון ההפיכה המדובר היה גולן דמות עלומה למדי ברמה הבינ־לאומית. הוא היה מוכר בעיקר בתוך תורכיה, וכן בחוגים אקדמיים ופוליטיים מסוימים.

עם ניסיון ההפיכה עלה שמו של גולן בסערה גדולה לזירה הבינ־לאומית. כל אמצעי התקשורת בארץ ובעולם החלו לפרסם כתבות עומק, כדי לנסות ולהבין מיהו אותו יריב מסתורי שקרא תיגר על מקומו של ארדואן, והיה רחוק כפסע מהשלמת הפיכה צבאית נוספת בתורכיה (שידעה לאורך שנותיה כמה הפיכות צבאיות). עם היוודע דבר ההפיכה, עיתונאים בכל רחבי העולם תרו אחר מומחי תורכיה שיוכלו להאיר את המטיף התורכי, ולהסביר מה קרה בינו ובין הנשיא ארדואן. כך היה גם בישראל. אצלנו נמצאת אחת מן המומחיות הגדולות בעולם לתנועתו של גולן.

פרופ' אפרת אביב היא מזרחנית ותורכולוגית מהמובילות בישראל, וכיום היא מרצה בכירה בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטת בר אילן. את עבודת הדוקטור שלה על תנועתו של פתהוללה גולן היא כתבה בראשית שנות האלפיים, ונראה כי מחקרה ניבא את מקומו של גולן בזירה התורכית. מאז הספיקה לכתוב מאמרים רבים על תורכיה ועל פתהוללה גולן. כעת היא קיבצה את הידע המרשים שצברה במשך שנים רבות על התנועה לידי ספר עשיר ומרשים לשימושו של הקורא העברי.

בהקדמת הספר שוטחת המחברת את מאפייניה הייחודיים של תנועתו של גולן, שהחלה לצמוח בתורכיה בשנות השבעים הסוערות. פתהוללה גולן, שהיה אז אימאם בשירות משרד הדת של תורכיה, נדרד ממקום למקום כדי להרצות ולדרוש במסגדים. לאחר מכן מציגה אביב את הבעיה המרכזית העומדת על הפרק בכל הקשור לגולן ולתנועתו - קשה מאוד להגיע למסקנה חד-משמעית אם טובה התנועה או רעה, ובעיני מי. כאן היא מעלה הערה חשובה מאוד, המכוונת לקורא שאינו מומחה בעניין האובייקטיביות של החומרים הנכתבים על התנועה הגולניסטית.

אביב מציינת כי מצד אחד יש אנשי אקדמיה תורכים מובילים הנמנים עם חברי התנועה של גולן, כמו איחסאן ילמאז, זקי סאריטופראק ועלי בולאצ', ולכן יש לנקוט תמיד זהירות בבואנו לעמוד על טיב מחקריהם ביחס לגולן (הערה חשובה. מדובר בחוקרים מעולים, שגם אני לא הייתי מודע להיותם גולניסטים). אביב מוסיפה כי לא רק חוקרים תורכים, אלא גם חוקרים מערביים שלא צמחו בתנועה הפכו להיות מאוהדיה ברבות השנים. בהקשר זה אביב מזכירה בהערת אגב קצרה (וחבל שכך!) את מאמצי ההשפעה של התנועה על עולמות האקדמיה ועל מכוני החשיבה במערב, תוך מימונם של כנסים אקדמיים.

מצד שני היא מראה כי יש גם חוסר אובייקטיביות ביקורתית ביחס לתנועה. אביב מזכירה חוקרים מערביים אנטי-גולניסטים מובהקים, כמו דניאל פייס או רחל שרון-קריספין, שמחקריהם כוללים ביקורת קשה ולא תמיד מבוססת נגד התנועה. כמו כן, רבים מבין החוקרים התורכים אינם מנתחים באובייקטיביות את גולן ואת תנועתו בגלל הנסיבות הפוליטיות. בפרסומים בתורכיה הוא מוצג כסוכן ציוני או סוכן של ה-CIA, מריונטה של ארצות הברית, קרדינל בתחפושת של הוותיקן וסוטרואני של המערב בעולם המוסלמי, שמנסה לנצר את המוסלמים או לסייע למערב לנצל את עולם האסלאם באמצעות רעיונות של "אסלאם מתון".

מול האתגר הלא פשוט בהנגשה אובייקטיבית של גולן ותנועתו טוענת אביב כי היא מחזיקה בפתרון. המחקר שלה, כך היא טוענת, הוא ייחודי, נטול אג'נדה, ש"נשען על צידי המתרס של הפרסומים" ומנסה להעניק לקורא ראייה אובייקטיבית יותר ולאפשר לו להזדהות עם התנועה או להתנגד לה. מיד לאחר כן מסבירה אביב לקורא על החשיבות הטמונה במחקרה זה. היא סבורה כי מדובר בתנועה שהביאה בשורה חדשה לתורכיה, שינתה את פני ההיסטוריה התורכית, שינתה את יחסי הדת והמדינה והגדירה מחדש את האסלאם הפוליטי התורכי. היא עומדת על כך, ויש לטעמי הצדקה רבה בטענה זו, כי תנועתו של גולן מתכתבת עם ההיסטוריה של תורכיה. לכן לא אפריזו אם אומר שלמידה על גולן ועל תנועתו שקולה במידה רבה ללמידה על תורכיה המודרנית.

הספר מכיל בסך הכול כ-351 עמודים, המתפרסים על פני שבעה פרקים. כל פרק כולל תתי-פרק, המבארים באופן מאיר עיניים היבטים שונים בהיסטוריה של גולן, במשנתו האידיאולוגית, בתפיסת עולמו ובאופן הפעולה של תנועתו. לאחר פרק הדיון והמסקנות הוסיפו העורכים חלק נוסף, של שמות ומונחים מרכזיים.

הפרק הראשון מתאר את ההשפעות האידיאולוגיות שהשפיעו על פתחוללה גולן. הדמות המרכזית שממנה שאב גולן את השראתו הייתה התיאולוג הכורדי החשוב סאיט נורסי, מייסדה של תנועת הנורג'ו, אחת התנועות הדתיות החשובות בתורכיה המודרנית. בפרק השני מתוארים קורות חייו של גולן – ינקותו, ילדותו, ייסוד וביסוס התנועה, עד עזיבתו את תורכיה לגלות בארצות הברית.

הפרק פותח צוהר לכמה סוגיות מרתקות בהיסטוריה של התנועה, בהן: מערכת יחסיו של גולן עם תנועת "המבט הלאומי"¹ (עמ' 105-108), יחסיו של גולן עם הצבא והחשש מחדירה של גורמים דתיים מתנועתו, שהתקיימה עוד בשנות השמונים (עמ' 109); ויחסיהם של האמריקאים, שנתנו חסות לגולן כיוון שהאמינו שהוא מייצג אסלאם "אחר", שאותו היו רוצים לשווק (עמ' 122).

הפרק השלישי עוסק באידיאולוגיה שפיתח גולן. הפרק מגולל את משנתו בנושאי חברה ומוסר והיחסים בין אדם לחברו. דעותיו בנושאים שונים של אהבה, סלחנות, צניעות, שמירת הלשון, סובלנות, חברות ונדיבות עולות לצד שאלת היחס בין האדם לאל.

הפרק הרביעי מתמקד בתנועה עצמה, שהתפתחה סביב גולן. הפרק מתאר את תולדות התנועה ואת עקרונותיה, את התפיסה הדתית שלה, כמו גם היבטים מוסדיים שונים – היקף התנועה, הארגונים השונים הקשורים אליה, ההיררכיה הקיימת בה, דרכי המימון שלה ועוד. בפרק מתואר גם יחס השלטונות התורכיים ומנהיגים מוסלמים אחרים כלפי התנועה ופעילותה בתורכיה ומחוצה לה. הפרק החמישי מוקדש כולו לעקרון הדיאלוג, המתואר בידי אביב בפרק הדיון והמסקנות כ"נושא המפתח של התנועה" (עמ' 294).

פתחוללה גולן טוען כי הסובלנות והדיאלוג מקורם בשורש האסלאם. הסובלנות היא גם מאפיין תורכי, החוזר למשוררים הגדולים ינוס אמרה וג'לאל א-דין רומי (עמ' 202). כדי לתת לגיטימציה לדיאלוג משתמש גולן בדוגמאות שהוא מביא מן ההיסטוריה המוסלמית והעת'מאנית, ארבעת הח'ליפים הראשונים או הסולטן ביאזיט השני, שנחשב למי שהציל

1 "המבט הלאומי" (Millî Görüş) היא התנועה המרכזית של האסלאם הפוליטי בתורכיה. היא נוסדה בשנת 1969 בידי נג'מטיין ארבאקאן. לאורך השנים ביססה התנועה שורה של מפלגות פוליטיות, שהשתתפותן במערכת הפרלמנטרית התורכית הייתה משמעותית. נשיאה הנוכחי של תורכיה, רג'פ טאיפ ארדואן, נמנה בין בוגריה של התנועה.

את היהודים לאחר גירוש ספרד. גולן מזכיר כעדות לסובלנות בהיסטוריה התורכית גם את היהודים שנמלטו מן המשטר הנאצי ומצאו מחסה בתורכיה בשנות ה-30 של המאה העשרים (עמ' 219).

בפרק השישי נבחנת דמותו של גולן כפי שנתפסה בידי החברה התורכית עד ניסיון ההפיכה של שנת 2016. הפרק עומד על הדרכים השונות שבהן סייעה תנועתו של גולן למפלגת הצדק והפיתוח של ארדואן (AKP) להגיע לשלטון ולהתבסס בו (עמ' 261-260). הפרק השביעי מוקדש לניסיון ההפיכה עצמו, ויש בו ניסיון לתת מענה לשאלה מי עמד מאחוריו ואילו אינטרסים יכול היה לשרת.

המקורות שעליהם נשען הספר מגוונים ביותר. אביב משתמשת בשלל מקורות ראשוניים, הכוללים בין השאר את כתביו של גולן, מסמכים ממחלקת המדינה האמריקאית, ראיונות אישיים עם בכירים בתנועה, מקורות דיפלומטיים, אנשי עסקים, אקדמיה ודת מתורכיה, וכן ריאיון עם פתהוללה גולן עצמו. המקורות המשניים נשענים על ספרים ועל מאמרים אקדמיים בשלל שפות.

בסיכומו של דבר אני סבור כי אביב אכן הצליחה במשימתה, להעניק לקורא ראייה אוניברסיטאית ומאוזנת של פתהוללה גולן ותנועתו. הקוראים ייהנו מספר עשיר בפרטים הכתוב בשפה קולחת, המאיר זוויות שונות של תורכיה המודרנית והאסלאם התורכי הספוג בהשפעות צופיות מראשית דרכו. מרצים ומורים באקדמיה ובמערכת החינוך הישראלית שרוצים להקל על תלמידיהם הנאבקים ונאנחים מול משימות קריאת חומרים בשפה האנגלית יוכלו גם הם למצוא מזור בספר זה ולשאוב ממנו קטעי קריאה.

ד"ר אסא אופיר

המחלקה ללימודי המזרח התיכון, אוניברסיטת אריאל;

assa.ofir@gmail.com